

УДК 378.32

СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ ПОДІЙ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

THE SCENARIOS OF SITUATION DEVELOPMENT
ON THE OCCUPIED TERRITORIES: CONSEQUENCES
FOR UKRAINIAN HIGHER EDUCATION

Свириденко Д. Б.,

доктор філософських наук, доцент, професор
кафедри методології науки та міжнародної
освіти, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна),
e-mail: denis_sviridenko@ukr.net, ORCID:
0000-0001-6126-1747

Svyrydenko D. B.,

Doctor of Philosophical Sciences, Associate
Professor, Professor of the Department of
Methodology of Science and International Education,
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine), e-mail: denis_sviridenko@ukr.net,
ORCID: 0000-0001-6126-1747

Здійснено спробу концептуалізації сценаріїв розвитку подій на окупованих територіях та аналіз їх наслідків для української вищої освіти. Спираючись на п'ять окремих перспективних сценаріїв розгортання подій на тимчасово невідконтрольованих українських територіях, автором запропоновано проєкції даних сценаріїв на систему вищої освіти України. Запропонований аналіз перспектив реінтеграції системи вищої освіти сконцентрований довкола чотирьох рівнів перспективної реінтеграції (інституційний рівень, рівень змісту освіти, рівень викладачів, рівень студентів). Запропоновано перелік перспективних напрямків державної політики у сфері підтримки переміщених університетів.

Ключові слова: вища освіта, реінтеграція вищої освіти, гібридна війна, тимчасово окуповані території, переміщені університети.

The article attempts to conceptualise the scenarios of situation developments on the occupied territories as well as analyze their consequences for Ukrainian higher education. Based on five separate perspective scenarios for the deployment of events on temporarily uncontrolled Ukrainian territories, the author proposed projections of these scenarios for the higher education system of Ukraine. The proposed analysis of the prospects for reintegration of the higher education system is concentrated around the four levels of perspective reintegration (institutional level, level of education content, level of teachers, level of students). The list of perspective directions of the state policy in the field of support of the displaced universities is offered.

Keywords: higher education, reintegration of higher education, hybrid war, temporarily occupied territories, displaced universities.

В сучасних умовах гібридної агресії Російської Федерації проти України однією із найбільш чутливих сфер суспільного життя є гуманітарна галузь. Тому актуальним є науковий пошук шляхів, моделей та механізмів відновлення розділеного війною єдиного українського суспільства. У цій масштабній задачі політичного, ідеологічного і культурного миробудівництва, одним із ключових елементів є гуманітарна та освітня політика, особливо у сегменті вищої освіти, зокрема переміщених університетах.

Розв'язання проблеми відновлення цілісності та ефективності національних освітніх систем має низку напрацювань, переважно, у закордонних дослідженнях. Домінуючим сегментом дослідницького поля виступають наукові розвідки щодо ролі освіти (зокрема, вищої) в упередженні та

подоланні суперечностей, що лежать у основі військових конфліктів, в яких система освіти виступає інколи в ролі жертви військового конфлікту, інколи – одного з чинників його ескалації (Chris A. De Young «Education – pre-war, in-war, and post-war» (1943)); здійснюється оцінка можливостей забезпечення університетами безконфліктного розгортання процесів глобалізації, яка актуалізує протиріччя міжкультурної та міжрелігійної взаємодії (Michael Peters & Peter Roberts «Universities, Futurology and Globalisation» (2010), Susan Martinelli-Fernandez «Educating Honorable Warriors» (2006). Зазначені дослідження розв'язують протиріччя конкретних військових конфліктів, а їх досягнення пов'язані із культурною специфікою, що ускладнює можливості їх використання для інших соціокультурних осередків військових конфліктів (Ann Marie Waincott «Defending Islamic education: War on Terror discourse and religious education in twenty-first-century Morocco» (2015), Kira Mahamud Angulo et al. «Civic education and visions of war and peace in the Spanish transition to democracy» (2016) тощо). Спільним фундаментом зазначених досліджень є визнання надзвичайного місця вищої освіти у забезпеченні сталого, безконфліктного суспільного прогресу (Anthony D. Cortese «The critical role of higher education in creating a sustainable future» (2009); Milton S., Barakat S. «Higher education as the catalyst of recovery in conflict – affected societies» (2016) тощо), а також ролі вищої освіти у відбудові культури, ідентичності особистості під час складних та тривалих процесів соціокультурної реінтеграції територій, що постраждали в результаті військових конфліктів, або агресивної колоніальної політики (Fazal Rizvietal. «Post colonialism and education: negotiating a contested terrain» (2006), Michael Robillard «Risk, War, and the Dangers of Soldier Identity» (2018), Vincent Stolk et al. «Education as cultural mobilisation: the great War And its effects on moral education the Netherlands» (2014) тощо).

Особливий інтерес для авторів становлять дослідження останніх років, у яких відповідним чином відображена специфіка гібридної війни, яка поки що є недостатньо проробленою у теоретичному плані, концептуально не дослідженим залишається вплив гібридних війн на системи вищої освіти. Ключовими в даному плані є наступні роботи: Steven C. Williamson «From Fourth Generation Warfare to Hybrid War» (2009), Margaret S. Bond «Hybrid war: a new paradigm for stability operations in failing states» (2007), В. П. Горбулін «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу» (2014), Є. В. Магда «Виклики гібридної війни: інформаційний вимір» (2014), Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська «Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів» (2017) тощо.

В українському дослідницькому просторі в останні роки ведеться діяльність, спрямована на обґрунтування законодавчої бази для переміщених університетів, створення умов для їх інтеграції

у освітній ландшафт інших ВНЗ. Саме цей прикладний вимір, у переважній більшості випадків, реалізується громадськими організаціями із залученням закордонних фінансових донорів (проект «Displaced Universities», який реалізується за підтримки Агенції США з міжнародного розвитку (USAID) тощо). Однак, станом на сьогодні, відсутні завершені дослідження, які цілісно репрезентують українську ситуацію щодо вищої освіти у конфліктному суспільстві.

Те, наскільки складна ситуація, добре ілюструється багаторівневістю поняття нинішньої гібридної війни у соціокультурному просторі України. Так, Валерій Пекар виділяє сім рівнів війни: «1) Україна проти сепаратистських рухів ДНР/ЛНР; 2) Україна – Росія. Війна за незалежність; 3) «Майдан» – «Гідра» (Україна – УССР). Війна систем; 4) США contra Росія (СССР). Уламок холодної війни»; 5) Сирійський сценарій contra Південнокорейський сценарій. Війна сценаріїв, боротьба двох Європ; 6) США contra Китай. Повільна війна за світове панування; 7) Світ кордонів – Світ доріг. Онтологічна війна» [3].

Загалом в умовах «керованого хаосу» відбувається демонтаж усього українського на окупованих територіях, також відбувається посилення розколу між регіонами за мовною і релігійною ознакою. У цих умовах має відбутися швидке переосмислення української «культурної парадигми», зокрема місця і ролі переміщених університетів у державній стратегії стійкого миробудівництва.

Метою статті є концептуалізація сценаріїв розвитку подій на окупованих територіях та аналіз їх наслідків для української вищої освіти.

Першим сценарієм розвитку подій, який є найбільш негативним, є явна (офіційна) або фактична (не офіційна) відмова української влади від окупованих територій. Як зазначають автори дослідження «Окупований Донбас: економіка, демографія, групи впливу» у своєму звіті: «Найгіршим для України сценарієм було б відмовитися від окупованих територій Донбасу, хоча це і пропонують окремі політики. Такий крок звільнить Росію від західних санкцій, фактично благословить її на анексію цих територій і заодно легітимізує анексію Криму, однак не принесе Україні миру. Навпаки, Кремль буде впевнений у своїй безкарності й у будь-яку мить нападе знову, щоб відірвати від України ще кілька шматків» [2].

Для української вищої освіти цей сценарій матиме негативні наслідки. *На інституційному рівні* – остаточний розпад єдиного освітнього простору, укорінення переміщених університетів на нових місцях, втрата самобутності та ідентичності. Водночас швидка деградація освітніх інституцій на окупованих територіях. *На рівні змісту освіти* – стирання відмінностей у навчальних планах, програмах, методичному забезпеченні між переміщеними і стаціонарними закладами вищої освіти (ЗВО). *На рівні викладачів* – постійна зміна місця роботи, втрата афіліції із переміщеним ЗВО. *На рівні студентів* – розпорошення абітурієнтів і

студентів між різним ЗВО, як стаціонарними, так і переміщеними.

Другим сценарієм, який також є негативним, є *заморожування* ситуації навколо окупованих територій. Як зазначають автори дослідження «Окупований Донбас: економіка, демографія, групи впливу» у своєму звіті: «Також поганим варіантом було б законсервувати нинішній статус-кво. Захід не зможе продовжувати санкції вічно. Кремль активно працює над тим, щоб зруйнувати єдність країн G7, а також країн ЄС. Щойно дія санкцій припиниться, Кремль спробує руками ДНР і ЛНР захопити ті території Донеччини та Луганщини, які зараз контролюються Україною. Як відомо, ДНР і ЛНР називають ці території «окупованими Україною» і вимагають їх «повернення». Тобто «заморожування конфлікту» на Донбасі насправді неможливе» [2].

Для української вищої освіти цей сценарій означатиме тимчасове збереження існуючої ситуації, яке не може тривати довгий час (не більше 3–5 років). *На інституційному рівні* тимчасово збережеться потенційна можливість повернення переміщених університетів назад. Водночас відбуватиметься поступове укорінення переміщених інституцій на нових місцях дислокації. *На рівні змісту освіти* – відбуватиметься процес поступового стирання відмінностей у навчальних планах, програмах, методичному забезпеченні між переміщеними і стаціонарними ЗВО. Так само *на рівні викладачів* – відбуватиметься втрата кадрового потенціалу (яка вже триває з першого дня переміщення). *На рівні студентів* – вони збережуть право отримувати вищу освіту як у переміщених, так і у стаціонарних ЗВО. Водночас студенти із окупованих та непідконтрольних територій матимуть суттєві труднощі із реалізацією права на освіту.

Третім сценарієм є *поетапне повернення* окупованих територій. Як зазначають автори дослідження «Окупований Донбас: економіка, демографія, групи впливу» у своєму звіті: «Отже, потрібні сценарії, які б забезпечили поетапне повернення окупованих територій Донбасу під контроль України. Поетапність тут можлива не лише у часі, а й у просторі. Зокрема, в якості нового інструменту деокупації можна використати такий механізм, як демілітаризовані вільні економічні території (ДеВЕТ). Принципи їх створення: у ДеВЕТ проводиться повна демілітаризація (виведення окупаційних військ і важкої військової техніки, роззброєння і розформування незаконних збройних формувань); відновлюється діяльність місцевих органів влади, легітимних станом на грудень 2013 р.; для підтримання правопорядку вводяться посилені місії ОБСЄ і формуються підрозділи місцевої міліції під керівництвом представників ОБСЄ; відновлюється діяльність підприємств, зареєстрованих у відповідності до законодавства України, а також діяльність відділень українських банків; починають роботу пости Державної фіскальної служби України, які видають українські сертифікати походження для

виготовлених товарів; водночас відновлюється вантажне транспортне сполучення з ДеВЕТ» [2].

Для української вищої освіти цей сценарій означатиме поступове відновлення цілісності. Так, на інституційному рівні є підстави прогнозувати поступове повернення переміщених ЗВО назад (на місця звідки вони виїхали). На рівні змісту освіти відбудеться поступове повернення до українських стандартів освіти. На рівні викладачів – виникнуть принаймні дві проблеми. По-перше, що робити із викладачами, які залишалися в окупації. Очевидно швидких і однозначних відповідей на всі випадки бути не може, більш доцільно застосувати індивідуальний підхід. По-друге, як мотивувати повернутися патріотично налаштованих професіоналів у заклади, рідні міста, звідки вони були витиснуті, вигнані чи навіть під загрозою особистій безпеці, були змушені так чи інакше виїхати. На рівні студентів – цей сценарій означатиме повернення до навчання у рідних місцях. Водночас виникне проблема зі студентами, які не походять родом з Донецька, Луганська чи Криму, бо вони навряд чи захочуть продовжити навчання у зруйнованому війною (зросійщеному) регіоні, куди повернеться університет.

Четвертим сценарієм є введення миротворців ООН. Як зазначають автори дослідження «Окупований Донбас: економіка, демографія, групи впливу» у своєму звіті: «На сьогодні одним із провідних сценаріїв розвитку подій є введення в ОРДЛО миротворців ООН. Але його реалізація наштовхнеться на певні ризики. Ясно, що таке рішення якщо й буде прийняте, то у компромісному варіанті між побажаннями Києва та Москви. До того ж, як свідчить гіркий досвід Мінських угод, Росія не схильна дотримуватися взятих на себе зобов'язань. І навіть якщо вона проголосує за прийнятний для України варіант резолюції Ради Безпеки ООН щодо миротворців, не буде ніяких гарантій, що його виконуватимуть ДНР і ЛНР» [2].

Для української вищої освіти цей сценарій означатиме поступову реінтеграцію під охороною міжнародних структур. Цей сценарій схожий на попередній як у інституційному, так і у інших вимірах. Водночас, присутність миротворців ООН ніяк не вплине на повернення/неповернення викладачів чи студентів. Звичайно, формально гарантії безпеки будуть вищими, але фактично загроза особистій безпеці залишиться.

П'ятим сценарієм є силовий, тобто звільнення окупованих територій Збройними Силами України. Як зазначають автори дослідження «Окупований Донбас: економіка, демографія, групи впливу» у своєму звіті: «...потрібно готувати сценарій №5 – силовий. При цьому підготовка його буде тим стимулом, який змушуватиме Кремль виконувати домовленості. Очевидно, цей сценарій має бути гібридним, бо лише такою може бути адекватна відповідь на гібридну агресію з боку Росії. З одного боку, Україна повинна зміцнювати свою військову потужність. Є надія, що західні партнери усвідомлять необхідність допомогти Україні такою зброєю, яка б збільшила втрати військової

техніки та особового складу окупаційних військ у разі відновлення масштабних бойових дій на Донбасі» [2].

Для української вищої освіти цей сценарій означатиме різку зміну становища. На інституційному рівні – хоча і відбудеться відносно швидке (у порівнянні із попередніми сценаріями) повернення територій, а відтак – і переміщених ЗВО на старі місця дислокації, але з точки зору реінтеграції цей сценарій гірший за попередній. На рівні змісту освіти – відбудеться швидке повернення до українських стандартів, але воно може бути лише формальним. На рівні викладачів – залишаться ті ж проблеми, що й в попередніх двох сценаріях: гарантії безпеки та мотивація для тих, хто потенційно захоче повернутися, а також індивідуальний підхід, до тих хто залишався в окупації. На рівні студентів – загостриться проблема вибору місця навчання та гарантій безпеки.

Загалом можна зробити висновок, що подальші сценарії розвитку вищої освіти будуть повністю залежати від розгортання військово-політичної ситуації. Проте у будь-якому із означених сценаріїв політика підтримки переміщених університетів є виправданою як з ідеологічної, так і з економічної точки зору. Надзвичайно важливою в умовах зростання ролі знань, інновацій та запиту на сучасну національну культуру зберегти осередки «пасіонарності» якими є переміщені університети. Люди, які не побоялися переїхати, які не зрадили Україну – це колосальний ресурс економічного та гуманітарного розвитку українського постконфлітного суспільства. Цей ресурс можна плекати і примножувати, а можна й втратити через незадовільні умови з якими зіштовхнулися викладачі та студенти після переміщення. Одним з шляхів примноження потенціалу України є заохочення викладачів та студентів людей залишатися саме в своїх ЗВО, а не шукати іншу роботу/місце навчання. Для реалізації такого шляху необхідно мати кращі умови для діяльності переміщених університетів ніж тих «псевдо-університетів», які залишилися в окупації на тимчасово непідконтрольних територіях.

Серед перспективних напрямків державної політики у сфері підтримки переміщених університетів варто назвати:

1) Розвиток нормативно-правової бази. Розробка законів, затвердження всеукраїнських та регіональних програм.

2) Створення спеціальних податкових та інших умов для переміщених навчальних закладів.

3) Організація і проведення заходів для популяризації вступу абітурієнтів з Донецька, Луганська та Криму саме у переміщені заклади.

4) Проведення дистанційних шкільних/студентських олімпіад, турнірів, конкурсів, змагань, фестивалів, захистів наукових робіт, конференцій для молоді з окупованих територій.

5) Розбудова кампусів та покращення матеріально-технічної бази переміщених освітніх закладів.

6) Створення міжвідомчої експертної групи з проблем переміщених університетів із залученням усіх стейкхолдерів.

7) Здійснення узагальнення світового та вітчизняного досвіду роботи переміщених ЗВО.

8) Наукове обґрунтування та апробація критеріїв оцінки ефективності роботи переміщених ЗВО.

9) Проведення експедиційних досліджень в усіх регіонах України для збору, аналізу, систематизації первинних матеріалів безпосередньо в переміщених навчальних закладах.

10) Оцінювання співпраці місцевих органів влади та переміщених навчальних закладів на основі розроблених наукових критеріїв.

11) Популяризація і розповсюдження матеріалів із кращими зразками роботи переміщених ЗВО.

12) Проведення прес-конференцій, круглих столів, нарад в регіонах із залученням посадових осіб держави, представників переміщених навчальних закладів, засобів масової інформації.

Примітка: Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф83/60–2018.

Список використаних джерел

1. Кулик, В., Якушик, В., 2008. 'План Ющенко по урегулированию приднестровского конфликта и перспективы его реализации', *Приднестровье в макрорегиональном контексте черноморского побережья*, 160–191.
2. 'Окупований Донбас: економіка, демографія, групи впливу. Стратегії для України', 2017. [online] Доступно: www.dsnews.ua/static/longread/donbas/page1808339.html
3. Пекар, В., 2015. 'Сім рівнів війни: стратегічна рамка для України'. [online] Доступно: http://www.ji.lviv.ua/n80texts/Sim_rivniv_vijny.htm
4. Якушик, ВМ, 1992. 'Проблеми теорії типологізації суспільного розвитку й держави', *Політологічні читання*, №.3, 10–11.
5. Якушик, ВМ, 1991. 'Проблеми теорії революційно-демократического государства', Киев: *УМК ВО*, 169.
6. Bazaluk, O., Svyrydenko, D., 2017. 'Philosophy of War and Peace: In Search of New European Security Strategy', *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, No.12, 89–99.
7. Kyvliuk, O., Svyrydenko, D., 2017. 'Academic Mobility as «Brain Drain» Phenomenon of Modern Higher Education', *Studia Warmińskie*, Vol.54, 361–371.
8. Svyrydenko, D., 2017. 'Divided Universities: The Postcolonial Experience of Contemporary Ukrainian Higher Education', *Future Human Image*, Vol.7, 128–134.
9. Svyrydenko, D., 2016. 'Plagiarism challenges at Ukrainian science and education', *Studia Warmińskie*, Vol.53, 67–75.

References

1. Kulik, V., Yakushik, V., 2008. 'Plan Jushhenko po uregulirovaniyu pridnestrovskogo konflikta i perspektivy ego realizacii (Yushchenko's plan to resolve the Transnistrian conflict and the prospects for its implementation)', *Pridnestrov'e v makroregional'nom kontekste chernomorskogo poberezh'ja*, 160–191.
2. 'Okupovanyj Donbas: ekonomika, demografija, grupy vplyvu. Strategii' dlja Ukraїny (Occupied Donbass: Economics, Demography, Impact Groups. Strategies for Ukraine)', 2017. [online] Dostupno: www.dsnews.ua/static/longread/donbas/page1808339.html
3. Pekar, V., 2015. 'Sim rivniv vijny: strategichna ramka dlja Ukraїny (Seven levels of war: a strategic framework for Ukraine)'. [online] Dostupno: http://www.ji.lviv.ua/n80texts/Sim_rivniv_vijny.htm

* * *